

STILDRAG HOS VÅRA FRANKOTECKEN IV 1937—1945

av Gilbert Svenson

Framgången med 1936 års jubileumsserie torde ha bidragit till Generalpoststyrelsens beslut att utlysa en *allmän pristävlan* om nya *ordinarie* frimärken. Denna avgjordes i november 1937 och resultatet visades på en utställning i Postmuseum.

Högsta priset 800 kronor tilldelades *Arthur Johansson* för förslagen Vasakärve och Tre kronor. Ett andra pris på 600 kronor vardera tilldelades *G. Alexanderson* för typerna Tre kronor och Tre vikingaskepp, *Torsten Schonberg* tilldelades 400 kronor för Tre kronor och Stockholms Stadshus, *Rudolf Persson* erhöll samma belopp för sina förslag Tre kronor och Riksvapnet och samma summa tilldelades *Bo Notini* för ett förslag med näringsgrenar (motiven: kärve, gran och bergverk). Även ett anonymt insänt förslag visande en hällkista och en vårdkase tilldelades 400 kronor. Slutligen inköptes två förslag för vardera 250 kronor. Det var Flygande Svanar, efter foto av Bengt Bergh och tecknat av *Laila Prytz-Wik*¹ och Älg efter en akvarell av John Bauer och tecknat av *Astley Kjellin*.

93 personer deltog i tävlingen och sände tillhoppa in 320 förslag. Prisenämnden bestod av konstnärerna Olle Hjortzberg och Yngve Berg samt direktör Oscar Kraepelin, den senare som representant för frimärkssamlarna.

¹ Frimärksteckningen användes med smärre förändringar för valören 20 kronor 1942.

1937 års tävlan. Förste pristagaren Arthur Johanssons förslagsskisser och originalteckningar till motiven »Tre kronor» som utgavs som frimärken 1939 samt »Vasakärve».

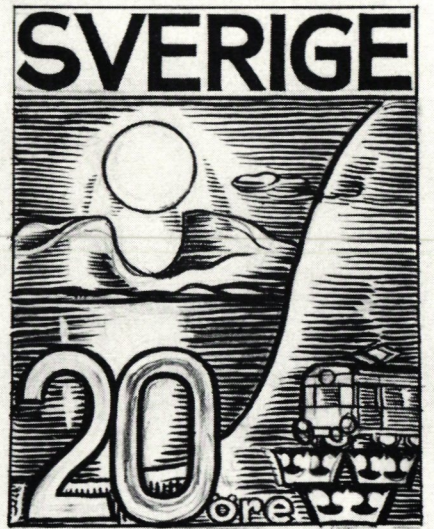
Utom de prisbelönda deltog bland andra följande konstnärer i tävlingen: Sven Ewert med förslagen Gripsholm och Gustav V, Einar Forseth med ett 40-tal synnerligen intressanta förslag under mottot »Tre kronor Natur & Symbol», Ruben Hellman med tre förslag under mottot »Värdepapper» och Axel Wallert med två under mottot »Pax».

1937 års tävlan. Laila Prytz-Viks förslag »Flygande svanar» utgivet som frimärke 20 kronor utan texten — Luftpost — (1942) och »Folke Filbyter». Axel Wallert deltog med förslaget »Pax» och Ruben Hellman med förslaget »Värdepapper».

Alla dessa konstnärer hade tidigare antingen tecknat frimärken eller deltagit och erhållit pris i tidigare av Postverket anordnade tävlingar.

Det är knappast troligt att en annan jury nu nära 30 år senare hade kommit till samma resultat som man gjorde då. Både Hellman och Forseth tycker man nu borde ha fått pris, den förre för den goda »stämpelkaraktären» på frimärksförslagen och den senare för uppslagsrikedomen i flera av de lämnade förslagen.

1937 års tävlan. Fyra av Einar Forseths förslag under måttet »Natur och Symbol».

Ur Postverkets synpunkt blev därför resultatet av tävlingen ganska magert. Endast typen *Tre kronor* av Arthur Johansson utgavs i den ordinarie bruksserien som frimärksvalörer för paket från 60 öre och däröver. Detta märke som debuterade den 10 februari 1939 var graverat av Sven Ewert och tryckt på den då nyanskaffade Goebelpressen.

Denna frimärkstyp fick ett gott mottagande och har nu använts i mer än 25 år. För några år sedan utnämndes den t. o. m. av en amerikansk frimärkstidning till en av världens vackraste. Den är också ett gott exempel på den mot purism syftande funktionalismen och visar en ren och enkel bild med vårdad text.

För att pröva den nya frimärkspressen utförde frimärksgravören Sven Ewert ett särskilt »frimärke» vars motiv är »Stormen» ur Shakespeare Galleri med teckningar av H. Hoffman och gravyrer av J. Deininger¹.

1937 års
provtrycks-
märke
(Ewert)

TORSTEN SCHONBERGS PORTRÄTTFRIMÄRKEN

Dåvarande chefen för stämpelexpeditionen, förste intendent Harry Holmström har meddelat att man 1937 beslöt att fira 250-årsminnet av *Emanuel Swedenborgs* (1688—1772) födelse den 21 januari 1938 med ett frimärke. Man ville »hugfästa stora svenska mäns minne genom att ge ut porträttfrimärken i anslutning till jubileer eller minneshögtider». Detta var en nyhet i den svenska frimärksutgivningen. Visserligen hade redan postverkets jubileumsserie (1936) innehållit ett par porträttfrimärken över icke kungliga personer, Oxenstierna och Roos, men en särskild jubileumsserie över en enskild person ansågs ändå så pass uppseendeväckande att generaldirektör Örne beslöt att personligen uppvakta Gustav V i ärendet. Kungen lär då ha yttrat »Jasså, nu duger jag inte längre på frimärken» varefter han signerade den uppvisade förslagsteckningen med »godkännes Gustaf». Monarkens replik torde ha påskyndat beslutet om särskilda frimärken med anledning av hans 80-årsdag den 16 juni 1938. Detta jubileum firades dessutom med ett särskilt brevkort som utgavs en månad i förväg.²

1938 Typ
Swedenborg
Schonberg

¹ Nordisk filateli 1941 sid. 67.

² Porträttfrimärken av detta slag var annars inte alls något nytt. I Norden var Sverige i stället det sista landet som utgav sådana. I Norge hade man redan från år 1928 hunnit hedra Ibsen, Abel, Bjørnson, Holberg och Nansen; i Danmark H. C. Andersen (1935) och Hans Tausen; på Island Jón Sigurdsson redan år 1911 och Mathias Jochumsson och i Finland hade man alltsedan 1931 års Elias Lönnrothfrimärke redan hunnit avbilda ett flertal berömda män däribland även ett par svenskar, Gustaf Mauritz Armfelt och Arvid Horn. T. o. m. Grönland (Thule) hann före oss med ett porträttfrimärke över upptäcktsresanden Knud Rasmusen.

Sven Ewerts provgravyr (1937) för Goebbelpressen samt samme konstnärs originalteckning till valören 5 kronor som utgavs 14.7.1941. Bibelfrimärket (1941) tecknades och graverades av Ewert efter J G Sandbergs muralmålning i Uppsala domkyrka.

Till Swedenborgsfrimärket använde Schonberg Per Krafft d. ä:s (1724—1793) porträtt som förlaga. Valörerna *utan* beteckningen *öre* blev 10 och 100 och valdes med tanke på Swedenborgs skrift från år 1719 »Förslag till vårt mynts och måls indelning», vari decimalsystemet förordades. (Sid 144)

Torsten Schonberg fick uppdraget att teckna frimärket till kungens 80-årsdag. Han valde ett en face-porträtt av Gustav V i generalsuniform med det kungliga spegelmonogrammet överst till vänster och därunder årtalen 1858 1938. Dessutom utkom det särskilda brevkortet med samma frimärksbild i valören 10 öre. Detta trycktes i offset hos

1938 Typ
Gustav V
80 år
Schonberg

Esselte i färgerna blått, guld och rött. Detta kort som såldes från den 16 maj 1938 hade ett tillägg av 15 öre som tillföll jubileumsinsamlingen för Sveriges ungdom. Cirka 300.000 kort såldes med detta tillägg medan resten 360.000 stycken fr. o. m. den 1 juli 1940 realiserades för det åsatta värdet 10 öre.¹

Frimärkena som utkom i valörerna 5, 15 och 30 öre har en bildyta av 20,5×18,5 mm medan brevkortets frankotecken är större, 30×27 mm. Valörsiffrorna är av olika utförande, på brevkortet i antikva och på frimärkena i groteskstil.

När de nya ordinarie frimärkena med kungens porträtt i profil höger meddelades i pressen i december månad 1938 så presenterades valören 15 öre, *typ I*. Denna utkom emellertid aldrig utan föreligger bara som provgravyr i Postmusei samling. Den 20 februari 1939 utkom valören 20 öre efter teckning av Schonberg och med Sven Ewerts gravyr. Med sin täta och tämligen djupa gravyr blev frimärkstypen kraftigt infärgad och påminner därför något om 20-talets märken. Även valören 10 öre hann komma ut innan det i december månad utgavs ett helt nytt frimärke i ändrad teckning och bottengravyr. På denna s. k. *typ II* har siffrorna dessutom förstörats. Varför frimärksbilden ändrats — det innebar knappast någon förbättring när det gäller porträttlikheten — är ovisst. Möjligen var det helt enkelt för att spara på tryckfärgen, kriget hade redan börjat när man övergick till den nya typen. Möjligen ville man kanske också ur propagandasynpunkt ge åt kungen, som är iförd generalsuniform, ett mera martialiskt utseende. Förlagan var ett fotografi signerat Jaeger.

1939 Typ
Gustav V
I—II
Schonberg

Den 25 februari 1939 utgavs med anledning av 100-årsminnet av *Per Henrik Lings* (1776—1839) död frimärken som är tecknade av Schonberg och graverade av den tjeckoslovakiske konstnären Bohumil Heinz. Den senares signatur graverad som »HB» kan ses på Lings nedre högra västknapp, men saknas på teckningen, som återgår på Johan Gustaf Sandbergs (1782—1854) porträtt² av Ling i Gripsholmssamlingen. Att Ling hedrades med ett frimärke berodde på att man i Stockholm förberedde en världsgymnastikfest, den s. k. Lingiaden till tiden 20—23 juli 1939. (Sid. 144)

1939 Typ
P. H. Ling
Schonberg

¹ Vid postens frankoteckensexpedition för samlare användes en särskild poststämpel som visar en kunglig krona och texten »Stockholm 16.6.1938».

² Förlaga till gravyren var närmast Johan Cardons litografi (1839) efter Sandbergs målning.

altern. II

altern. III

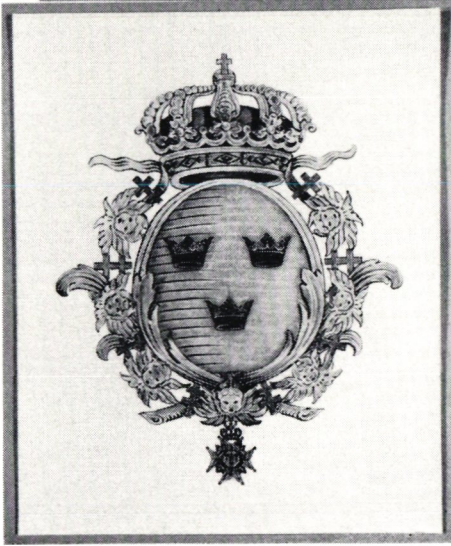
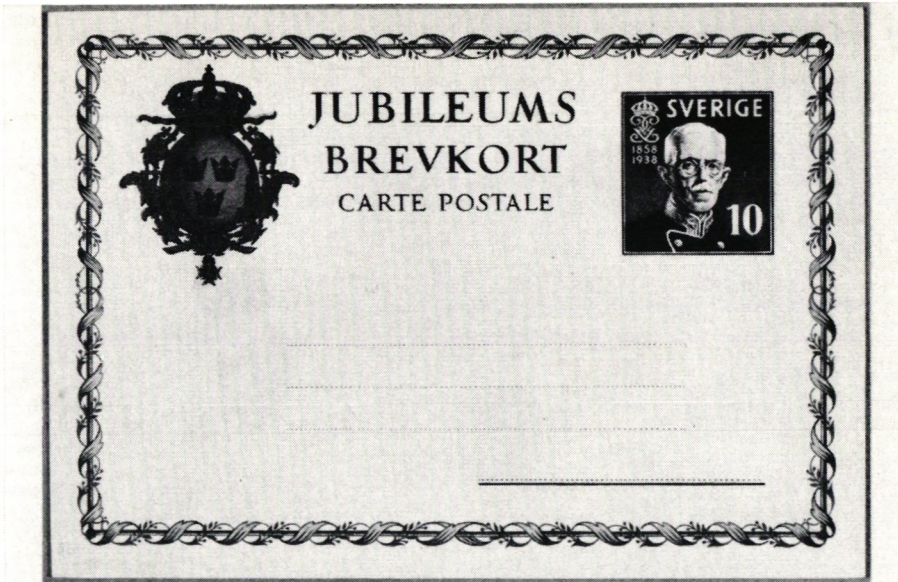

ALT. II

"F-MÄRK 37"

1937 års tävlan. Överst förslag av Torsten Schonberg, nederst till vänster Sven Ewerts förslag till kungafrimärke. Till höger Schonbergs originalteckning till frimärken vid Gustav V:s 80-årsdag 1938.

1938. Jubileumsbrevkort till Gustav V:s 80-årsdag och Schonbergs originalteckningar till detta.

1939. Gustav V. Som förlaga användes Jaegers fotografi, till höger med Ewerts markeringar för gravyren. Nederst Schonbergs originalteckning samt övermålningar på fotografi av denna till ledning för gravyren typ II.

Också när Kungliga Vetenskapsakademiens 200-årsjubileum firades den 2 juli 1939 valde man att visa porträtt av berömda män. Schonberg tecknade *Carl von Linnés* (1707—1778) porträtt efter en målning av Alexander Roslin (1718—1793) och *Jöns Jacob Berzelius'* (1779—1848) porträtt av O. J. Södermark (1790—1848).

1939 Typ
Linne-
Berzelius
Schonberg

Gravyrerna till båda frimärkena gjordes av Ewert och särskilt Linnéporträttet blev ganska misslyckat genom den torra och uttryckslösa gravyren, som inte alls gör Roslins målning rättvisa. Schonberg tecknade också huvudena i minsta laget, något som han rättade till på sina kommande porträttfrimärken. Men dessa märken har också andra svagheter. Varken Schonberg eller Ewert hade någon större förmåga att teckna siffror och bokstäver. 1940-talets frimärken uppvisar därför en rik provkarta på stilblandningar och en oskön typografi. Hela skedet är därför ur estetisk synpunkt ganska torftigt. Inte ens 1-orna på valörerna 10 och 15 öre i denna serie är tecknade på samma sätt.

När 200-årsminnet av *Carl Mikael Bellmans* (1740—1795) födelse firades valde Schonberg som förlaga till porträttet J. T. Sergels porträttmedaljong. Denna lysande förlaga har stor del i det utmärkta slutresultatet.¹ Men också på det i övrigt lyckade Bellmansmärket är t. ex. texten Sverige klumpigt utformad. Men färgerna mögelgrönt och rosa gav en utsökt rokokostämning.

1940 Typ
C. M.
Bellman
Schonberg

Samma år utgavs det också frimärken till 200-årsminnet av *Johan Tobias Sergels* (1740—1841) födelse. De var tecknade av Schonberg och graverade av Ewert. Bland förslagsteckningarna valde man den, som visar Sergels självporträtt efter en marmorbyst. För att nå en större illusion av friskulptur har konstnären låtit bysten kasta en skugga bakom och till vänster i bilden. De tre kronorna som återfinns på de flesta av Schonbergs frimärksteckningar och varierar i utseende, har på dessa frimärken samma utformning som på Bellmanfrimärket.

1940 Typ
J. T. Sergel
Schonberg

Skansen öppnades för allmänheten den 30 augusti 1891. Med anledning av 50-årsminnet utgavs frimärken, som visar *Arthur Hazelius'* (1833—1901) porträtt. Schonbergs teckning gjordes efter ett fotografi och tydligen använde Ewert också ett sådant för gravyren. Från början var det meningen att den ena valören skulle bli 50 öre. Men eftersom det ännu fanns lager av Linné- och Sergelfrimärken i denna valör ändrades frimärket till 1 krona. Detta var det högsta värde, som åsatts

1941 Typ
A. Hazelius
Schonberg

¹ I kompositionshänseende stod Schonberg i viss tacksamhetsskuld till USA:s sedan år 1938 utkommande presidentserie, där förlagorna också är skulpturporträtt.

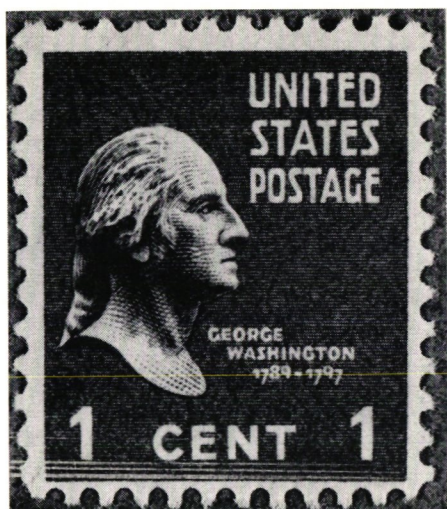

Schonbergs originalteckningar till frimärken 1938—39 över Swedenborg, Ling, Linné och Berzelius.

ett jubileumsfrimärke efter år 1938. Ewert gjorde till detta frimärke en av sina känsligaste och allra bästa porträttgravyrer. I detaljerna står det t. o. m. närmare fotografiet än förslagsteckningen gör.

Anledningen till ett frimärke den 7 oktober 1941 med *Sankta Birgittas* (1303—1373) porträtt kan synas vara en aning långsökt. Man firade nämligen 550-årsminnet av Birgittas kanonisering som katolskt helgon. Schonberg som tecknade detta populära frimärke använde till förlaga den bild av Birgitta, som finns på en av dörrarna till altarskåpet i Västerås domkyrka och som är målad 1510. Det rör sig alltså inte om något

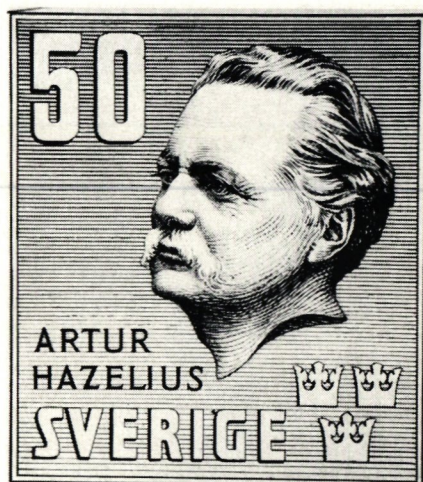
1941. Typ
Birgitta
Schonberg

Överst samtida frimärke från USA med Washingtons byst samt Schonbergs originalteckning till frimärke över Bellman 1940. Nederst Schonbergs förslags- och originalteckning till frimärke över Sergel 1940.

samtida porträtt av Birgitta. Sven Ewert gjorde gravyren till de båda märkena som utkom i valörerna 15 öre och 1 kr 20 öre. Detta var den dittills högsta valören för ett minnesfrimärke om man bortser från

1924 års serier. Till förstadagsbrev med dessa märken användes en mycket vacker stämpel som visar bilden av klosterkyrkan i Vadstena. Året 1941 dominerade de religiösa motiven i Beredskapssverige.¹

Schonbergs originalteckningar till frimärken 1941 över Den heliga Birgitta och Hazelius.

1942 Typ
Gustav III-
Tessin
Schonberg

Den 28 juni 1792 instiftades till minne av *Gustav III* (1746—1792) Nationalmuseum. Utom denne hedrades också *Carl Gustav Tessin* (1695—1770) som under sin ambassadörstid i Paris 1739—42 lagt grunden till den omfattande samling av främst samtida fransk konst, som senare blev stommen först i drottning Lovisa Ulricas och senare i Nationalmusei samlingar.

De båda porträttfrimärkena — Schonbergs bästa — är tecknade efter samtida porträtt, *Gustav III* efter en oljemålning av Alexander Roslin från år 1775 och Tessins efter ett pastellporträtt av Gustav Lundberg (1695—1786).

Portot för inrikes brev höjdes den 1 april 1942 från 15 till 20 öre och det är anledningen till att *Gustav III*-frimärket fick denna valör. Ewert lyckades utmärkt med gravyrerna till båda dessa frimärken. Dock skämde en aning en fult tecknad bokstav S i Sverige och mindre

¹I maj hade man givit ut frimärken med anledning av den första svenska bibelöversättningen. (sid 138)

lyckligt utformade siffror. Ett lustigt »feltryck» finns i Tessins namn, som har initialen »K» för Carl. Liksom på Swedenborgs- och Lingfrimärket är de tre kronorna åter nerflyttade till landsnamnet.

Den 18 juni 1842 utfärdades »Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga angående Folkundervisningen i Riket». Frimärkena i valörerna 10 och 90 öre visar porträtten av *Nils Månsson* i Skumparp (1776—1837) och

1942 Typ
Folkskolan
Schonberg

Schonbergs originalteckningar 1942 till frimärken över Gustav III, C. G. Tessin och Folkskolejubileet.

Förslagsteckning och originalteckning av Schonberg till frimärke vid Gustav V:s 85-årsdag 1943 samt postspärbanksetiketter med anledning av kungajubileet samma år.

Torsten Rudenschöld (1798—1859), som båda verksamt bidrog till reformens genomförande. Frimärkenas för Sverige originella komposition — ett dubbelporätt — liknande hade utgivits av USA 1936—37 och 1942, var tecknat av Schonberg, men graverades i Köpenhamn av danska postverkets frimärksgravör Johannes Britze. Denne arbetade i en kraftfull och summarisk stil.¹

När Gustav V 1943 uppnådde den höga åldern av 85 år utgavs även en serie på tre frimärken *utan* välgörenhetstillägg. Som förlaga använde Schonberg ett fotografi av Gösta Hård. Kungen bär generalsuniform, modell 39 — kriget pågick — och frimärkena fick väl därför en viss propagandautformning.

Ursprungligen hade konstnären tecknat de tre kronorna under årtalen, ett förhållande som riksheraldikern anmärkte på. Lustigt nog finns den ursprungliga »felaktiga» teckningen bevarad på de tre postsparbanksmärken i valörerna 1, 10 och 25 kronor som särskilt utgavs med anledning av kungens födelsedag. På frimärkena ändrades teckningen och på dem återkommer det krönte namnschiffret i samma utformning som på 1938 års serie.

100-årsminnet av *Oscar Montelius*' (1843—1921) födelse firades med frimärken tecknade av Schonberg. Förlaga var ett porträtt av Emerik Stenberg (1873—1927). Frimärkena graverades av Sven Ewert. »Ett mycket vackert sådant är Montelius-märket utfört av Torsten Schonberg efter Stenbergs kända målning. Ansiktets skulpterade ädelhet har förträffligt kommit till sin rätt», skriver Akke Kumlien.²

1943 Typ
Montelius
Schonberg

Schonbergs övriga frimärken

Utom med Hazeliusfrimärket firades Skansens 50-årsjubileum 1941 med frimärken som visar Håsjöstapeln,³ mot en vy av Östermalm och med Nordiska museet längst till vänster. Frimärket blev ganska miss-

¹ Juvenalorden i Uppsala skämtade med dessa frimärken genom att ge ut ett snarlikt märke med de från radion kända frågesportsmagistrarna Einar Haglund och Gösta Knutsson. Lagerkvistarna under porträtten har på detta märke ersatts med druvklasar och i stället för Sverige och tre kronor återfinns man Juvenalordens emblem.

² Akke Kumlien, Frimärket som vacker vardagsvara i Frimärkets Dags årsbok 1944, Stockholm 1944.

³ Håsjöstapeln är en kopia (1892) av Håsjö kyrkas klockstapel av trä, byggd av Pål Persson under åren 1778—79. Den bekostades av prins Carl och klockorna skänktes av Oscar II. De hade tidigare tillhört Ulriksdals slottskapell. Med dessa klockor utförs nyårsringningen från Renberget.

Originalteckningen till frimärke över Montelius 1943. Detta är Schonbergs sista porträttfrimärke.

lyckat även i gravyren (av Ewert) och avskräckte för en lång tid framåt för alla frimärken med landskapsmotiv i Sverige.

Den frivilliga skytterörelsens medlemsmärke återges på de frimärken som utgavs den 22 juli 1943. Även detta frimärke som är tecknat av Schonberg och graverat av Ewert har en viss propagandakarakter.¹ Kriget pågick ju och det neutrala Sverige började även på frimärkena att visa motiv från försvaret, 1943 kom alltså Skyttet och året därpå Flottan.

I Göteborg grundades 1820 den första sparbanken och vid 125-årsminnet 1945 utkom frimärken med motivet sparbankseken — som var symbol för sparrörelsen. Detta frimärke som blev Schonbergs sista fick öknamnet »peruken». Schonbergs styrka låg mera i det historiska porträttfrimärket än i andra motiv. Han hade tidigt blivit känd för en serie historiska porträtt, som hade tryckts i flerfärgstryck och som distribuerades till skolorna.

¹ 1960 utgavs ytterligare två frimärken med anledning av 100-årsminnet av Frivilliga Skytteväsendet.

Teckningar av Schonberg till frimärken för Skansenjubileet 1941, Skytterörelsen 1943 och Sparbanksrörelsen 1945, det senare är Schonbergs sista svenska frimärke.

Vid mitten av 1940-talet började de svenska frimärkenas estetiska utformning alltmera bli föremål för sakkunnig kritik. Denna kulminerade med en artikel av Gotthard Johansson i Svenska Dagbladet¹ där det bl. a. heter: »den svenska frimärkskonsten är i behov av en förnyelse.»

I en enquête med anledning av Gotthard Johanssons artikel yttrade bl. a. Akke Kumlien »jag har ännu aldrig sett ett frimärke med riktiga bokstäver och siffror. I regel är de mer eller mindre riktigt tilltotade

¹ G. J-n. Svagt jubileumsfrimärke. Svenska Dagbladet april 1948.

och man har en känsla av att frimärkskonstnärerna inte inser hur viktigt det är att tillvarata de typografiska, dekorativa möjligheterna».

Harald Sallberg yttrade sig på följande sätt; »Det är nog sant att samlare gärna vill se landskap på märkena — men ett frimärke är väl ändå inte avsett att vara en tavla». Otte Sköld som liksom Sallberg vid den tiden var professor vid Konstakademien underströk att frimärket är »i första hand ett postens kvitto» och att »turistplanscher» som Harsprånget och Sulitelma därför var olämpliga för frimärksformatet.

Kritiken fick en omedelbar effekt genom att Generalpoststyrelsen redan samma år (1948) tillsatte ett expertråd för de kommande frimärkenas utformning.¹ Generaldirektör Erik Swartling, som personligen verkat för en sådan reform sedan sin utnämning 1947, erhöll nu rådgivare, som utsågs av Konstakademien respektive Nationalmuseum. Dessa blev professor Olle Hjortzberg och överintendent Erik Wettergren.

Rådets uppgifter blev att utvälja lämpliga konstnärer, att granska inkomna tävlingsförslag samt att bland dessa utvälja teckningar till det planerade frimärket.

¹ Konstnärlig expertis har tillsatts för att få fram vackrare frimärken. Svenska Dagbladet april 1948.